

บทที่ 4

ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์

พื้นที่บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์เป็นสัญลักษณ์แห่งอดีตของกรุงเทพมหานคร ที่แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ และความเป็นมาของเมืองในอดีตต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลานาน ลักษณะเด่นที่สำคัญของพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ คือ การดำรงอยู่ของอาคารที่มีความสำคัญ และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่มีมาตั้งแต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ .ศ. 2325 เช่น พระบรมมหาราชวัง วัด อาคารที่ทำการของทางราชการ วัง บ้านเก่าของขุนนางหรือคหบดีในอดีต รวมไปถึงย่านการค้าและชุมชนเก่าต่าง ๆ ป้อม ปรปราการ กำแพงเมือง ตลอดจนสวนสาธารณะที่สำคัญ แม้ว่าปัจจุบันอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปบ้างตามกาลเวลา แต่ยังคงมีความเป็นของแท้ดั้งเดิม และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของแนวคิดในการสร้างเมือง รูปแบบและลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่าง ๆ ในอดีต รวมถึงระบบโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ของเมืองอื่น ๆ ตามลำดับ

อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่มีความสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้จะกระจายตัวอยู่ บริเวณต่าง ๆ ภายในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นอาคารตึกแถว เช่น บริเวณย่านสามแพร่ง ท่าพระจันทร์ ท่าช้าง ท่าเตียน หรือบริเวณย่านบางลำพู เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการสร้างอาคารตึกแถวเป็นแนวยาวขนานไปกับถนนสายหลัก เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงระบบคมนาคมของประเทศไทยค่อนข้างมาก จากเดิมที่เคยสร้างอาคารหรือสถานที่สำคัญต่าง ๆ บริเวณริมแม่น้ำสายหลัก กลายมา เป็นการสร้างริมถนน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะความต้องการความสะดวกสบาย ในการคมนาคมมากขึ้น เพราะ ในยุคนี้ได้มีการนำเข้า รถยนต์และรถราง จากต่างประเทศเข้ามา ทำให้ระบบคมนาคมทางบก เริ่มมีบทบาทมากขึ้นและกลายมาเป็นระบบขนส่งหลักภายในประเทศในเวลาต่อมา

4.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

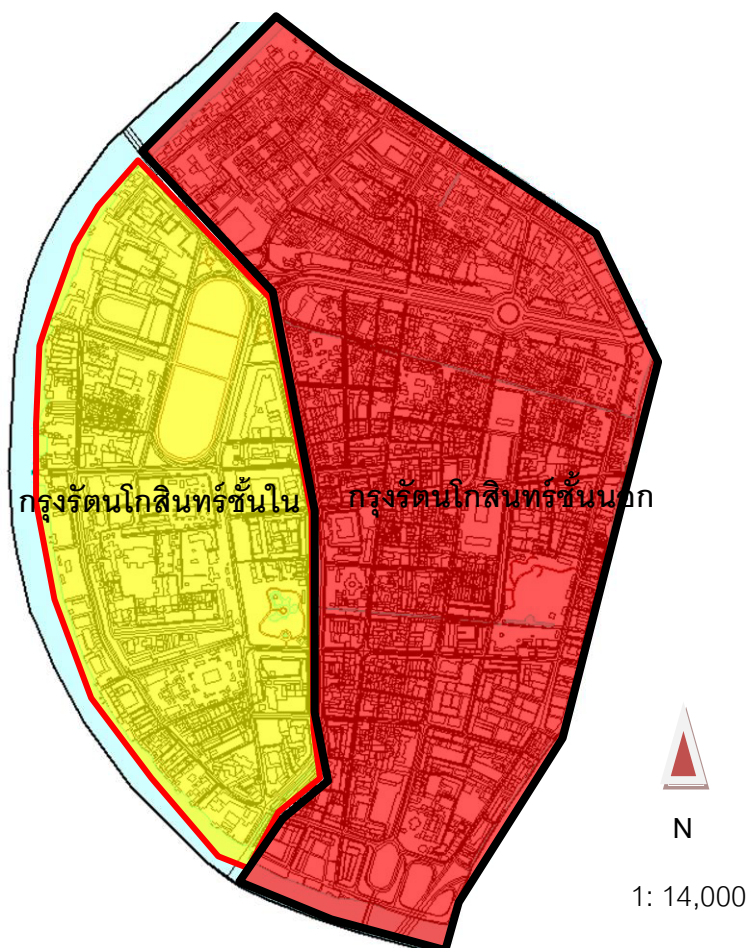
เกาะรัตนโกสินทร์ตั้งอยู่บนแผ่นดินที่มีน้ำล้อมรอบในลักษณะเกาะ คือ มีขอบเขตอยู่ภายในพื้นที่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาทางตะวันตกกับคลองหลอด หรือคลองคูเมืองเดิมทาง

ตะวันออก เกาะรัตนโกสินทร์ แบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกและเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน

เกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน คือ บริเวณที่มีอาณาเขตล้อมรอบด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) มีพื้นที่ประมาณ 1.8 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,125 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร ส่วนเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก คือ บริเวณที่มีอาณาเขตล้อมรอบด้วยคลองคูเมืองเดิม แม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศเหนือ คลองรอบกรุง (คลองบางลำพู- คลองโอ่งอ่าง) แม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศใต้ มีพื้นที่ประมาณ 2.3 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,438 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงชนะสงคราม แขวงบวรนิเวศ แขวงลำราญราษฎ์ แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ แขวงเสาชิงช้า แขวงวัดราชบพิธ แขวงตลาดยอด และแขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.1

ขอบเขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในและชั้นนอก

ที่มา: กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2547

4.2 ประวัติความเป็นมา

พื้นที่ตั้งเกาะรัตนโกสินทร์ ในอดีตคือตำบลบางกอกซึ่งมีพื้นที่ทั้งฝั่ง กรุงเทพมหานคร และฝั่งธนบุรีรวมเป็นแผ่นดินผืนเดียวกันมาก่อน เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนมานานแล้ว ชุมชนนี้เจริญเติบโต และหนาแน่นขึ้นเป็นลำดับ พร้อม กับความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา นับแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ .ศ. 1893 ชุมชนเมืองบางกอกนี้เจริญเติบโตขึ้นเนื่องจากเป็นเมืองที่อยู่ถัดมาจากเมืองพระประแดงซึ่งเป็นเมืองด่านสำคัญที่รักษาพื้นที่บริเวณปากอ่าวไทย แต่เดิมนั้นแม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะคดเคี้ยวมากซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการติดต่อค้าขาย จึงเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์หลายพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดขึ้นหลายช่วงเพื่อลดระยะทางการเดินเรือจากทะเลไปสู่กรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในสมัยพระไชยราชาธิราชได้มีการขุดคลองลัดบางกอกขึ้นจากคลองบางกอกน้อยถึงคลองบางกอกใหญ่ คือบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ข้างพระบรมมหาราชวังถึงท่าเตียนในปัจจุบัน เป็นสาเหตุให้แม่น้ำเปลี่ยนทิศทางจนคลองลัดขยายตัวกว้างออกกลายเป็นแม่น้ำ ส่วนเส้นทางแม่น้ำเดิมกลับแคบลงและตื้นเขินจนเปลี่ยนสภาพกลายเป็นคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ในเวลาต่อมา ส่งผลให้สภาพพื้นที่บริเวณนี้เปลี่ยนจากแผ่นดินผืนเดียวกันแยกออกเป็น 2 ผืน โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลางดังปัจจุบัน

ภาพที่ 4.2

การขุดคลองลัดในสมัยพระไชยราชาธิราช

ที่มา: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552

ชุมชนเมืองบางกอกจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงบทบาทจากหมู่บ้านสวนผลไม้และไร่นามาเป็นเมืองด่านสำคัญนับตั้งแต่ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเวลานานกว่า 300 ปี ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อเสียศรีกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสรภาพคืนมาและสถาปนาเมืองด่านสำคัญขึ้นเป็นเมืองหลวงของกรุงธนบุรีด้วยชัยภูมิที่เหมาะสมคือมีพื้นที่ใกล้ทะเลและมีป้อมปราการดีอยู่แล้ว สภาพภายในกำแพงเมืองฝั่งตะวันตกของพระนครธนบุรีมีชุมชนหนาแน่นกว่าส่วนอื่น ๆ ภายในพระนคร โดยเป็นที่ตั้งของพระราชวัง วังเจ้านาย คู และนิเวศสถานของขุนนางผู้ใหญ่ รวมทั้งวัดสำคัญหลายวัด ส่วนภายในกำแพงพระนครฝั่งตะวันออกมีชุมชนเบาบาง ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่ของชาวจีนและชาวนานที่ถูกดัดแปลงอพยพมา นอกกำแพงพระนครฝั่งนี้เป็นทุ่งนาปลูกข้าวเลี้ยงชาวเมืองเรียกว่าทะเลตม

ภาพที่ 4.3

ขอบเขตกรุงธนบุรีในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช

ที่มา: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตกมายังตะวันออก สถาปนารัฐธนโกสินทร์ขึ้นบนพื้นที่ที่ชาวจีนตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยโปรดให้ย้ายบ้านเรือนไปตั้งที่บริเวณใกล้วัดสามปลื้มและวัดลำเพ็ง (ปัจจุบันคือวัดจักรวรรดิราชาวาส ถึงวัดประทุมคงคา) มีการสร้างกำแพงเมือง ป้อมปราการป้องกันพระนคร โดยโปรดเกล้าฯ ให้หรือหากป้อมบางกอกเดิมกับกำแพงเมืองครั้งกรุงธนบุรีลงเพื่อขยายกำแพงเมือง และได้ขุดคูพระนครใหม่และขุดคลองเพิ่ม ดังนี้

ภาพที่ 4.4

การขยายแนวกำแพงเมืองและชุดคูคลองในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ที่มา: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552

คลองคูเมืองเดิม ได้ขุดคลองโรงไหมที่มีอยู่เดิมทางด้านทิศเหนือของกรุงรัตนโกสินทร์ และคลองตลาดด้านทิศใต้ได้เชื่อมกันตลอดคลองทำให้กรุงรัตนโกสินทร์มีสภาพเป็น “เกาะเมือง” มีน้ำล้อมรอบ ส่วนคลองรอบกรุง ได้ขุดคลองใหม่ เพื่อเชื่อมระหว่างคลองบางลำพูและคลองโอ่งอ่าง เพื่อเป็นการขยายแนวเขตพระนครออกไป มีคลองเล็ก ๆ เชื่อมคลองรอบกรุงและคลองคูเมืองเดิม สองคลองเรียกว่าคลองหลอด เพราะมีลักษณะแนวตรงเหมือนหลอด ปัจจุบันคือคลองวัดเทพธิดา และคลองวัดราชบพิธ ทำให้พื้นที่โครงสร้างของเมืองแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ กรุงรัตนโกสินทร์ ชั้นใน ซึ่งอยู่บริเวณเขตกำแพงเมืองเก่า สมัยกรุงธนบุรีระหว่างคูเมืองเดิมกับแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง และกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก คือที่ดินระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง ซึ่งเดิมเป็นที่รกร้างหรือเป็นไร่นา มาก่อนเพราะเป็นเขตนอกกำแพงเมือง โดยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรกมีพื้นที่ภายในกำแพงเมือง 2,589 ไร่ เป็นพื้นที่ในเขตชั้นใน 1,125 ไร่ และเขตชั้นนอก 1,464 ไร่ ความยาวของกำแพงเมืองโดยรอบพระนคร ประมาณ 7.2 กิโลเมตร ตามแนวกำแพงเมืองมีป้อม 14 ป้อม ประตูเข้าออกพระนคร 63 ประตู

การวางแผนการใช้ที่ดินเขตชั้นในดำเนินตามแบบ อย่างกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือที่ดินด้านเหนือน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่ตั้งพระราชวังบรรสถานมงคลของพระอนุชา คือ สมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรสุริยสิงหนาท หรือวังหน้า (ปัจจุบันคือที่ตั้งของ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงละครแห่งชาติ วิทยาลัยช่างศิลป์ และวิทยาลัยนาฏศิลป์) ส่วนที่ดินด้านใต้เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังหรือวังหลวง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ระหว่างวังหน้าและวังหลวงคือวัดมหาธาตุ หลังวัดมหาธาตุเป็นทุ่งพระเมรุหรือท้องสนามหลวง ถัดไปเป็นที่ตั้งของศาลหลวงวังเจ้านาย โรงม้าหลวง ตึกดิน ลงไปตามลำดับ ด้านหลังพระบรมมหาราชวังและวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นที่ตั้งของกรมพระนครบาล คู่ง และหอกลอง ด้านหน้าของวัดพระเชตุพนฯ เป็นวังท่าเตียน และพื้นที่ระหว่างกำแพงวังด้านใต้กับวัดพระเชตุพนฯ นั้น เป็นบ้านเรือนของเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ เขตชั้นนอกเป็นที่อยู่ของข้าราชการบริวารและข้าราชการชั้นผู้น้อย ตลอดจนราษฎรพากันมาจับจองเพื่อตั้งบ้านเรือน ซึ่งมีความหนาแน่นทวีขึ้นเป็นลำดับตามระยะเวลาที่ผ่านมา

ในรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเพียงเล็กน้อย และที่สำคัญคือมีการขยายเขตพระบรมมหาราชวังออกไปทางทิศใต้อีก 20 ไร่ครึ่ง จนเกือบจรดกับเขตวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม ในปี พ.ศ. 2361 ซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งบ้านเรือนเสนาบดีเก่าสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ตัดถนนสายใหม่คั่นเขตระหว่างพระบรมมหาราชวังและวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม ชื่อ ถนนท้ายวัง ซึ่งมีความสำคัญในการบรรจบกับถนนสายเดิมทำให้ขบวนแห่สามารถเคลื่อนรอบกำแพงพระบรมมหาราชวังได้ดังเช่นปัจจุบัน ซึ่งต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้มีการก่อสร้างและบูรณะซ่อมแซมอาคารสำคัญในพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามจำนวนมาก ส่วนวัดต่าง ๆ ที่โปรดให้ปฏิสังขรณ์นั้นมีหลายวัดที่โปรดให้เปลี่ยนชื่อให้เหมือนวัดในกรุงศรีอยุธยา และโปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่คือเจดีย์ภูเขาทองขึ้นที่ภายนอกเขตกำแพงเมืองบริเวณปากคลองมหานาคต่อกับคลองรอบกรุงเช่นที่กรุงศรีอยุธยาอีกด้วย เจดีย์ภูเขาทองได้กลายเป็น landmark ที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ตราบจนถึงทุกวันนี้ (ภาพที่ 4.5)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ทรงเปลี่ยนนโยบายการปกครองประเทศ โดยทรงยอมรับอิทธิพลจากประเทศที่พัฒนาแล้วโดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรปมากขึ้น การติดต่อทางการค้าและการเมืองกับต่างประเทศขยายตัวอย่างกว้างขวางและมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ครั้งสำคัญ เนื่องจากประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านมาเมื่อเทียบกับตอนสร้างกรุง ทำให้อาณาเขตของพระนครที่กำหนดไว้เดิมเกิดการคับแคบลง จึงโปรดให้ขยายพื้นที่พระนครออกไปถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม ไม่มีกำแพงเมืองเหลือแต่ป้อม 7 ป้อม ทำให้พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ขยายตัวเพิ่มขึ้นประมาณ 4,000 ไร่

ภาพที่ 4.5

เจดีย์ภูเขาทองที่กลายเป็น landmark ของกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ สิงหาคม 2551

ชุมชนชาวจีนซึ่งได้อพยพย้ายออกมาเมื่อครั้งเริ่มสร้างกรุงได้สร้างความตื่นตัวโดยเฉพาะด้านการค้าให้กับพื้นที่ที่ขยายตัวออกไปนี้ผู้คนบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยานับตั้งแต่คลองรอบกรุงไปจนถึงคลองรอบกรุง ต่อจากชุมชนจีนไปทางใต้เป็นที่ตั้งสถานกงสุลของชาติต่าง ๆ จากยุโรป ครองพื้นที่กระจายต่อจากบริเวณริมแม่น้ำลึกเข้าไปทางทิศตะวันออกของกรุงรัตนโกสินทร์ พัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนในน้ำมาเป็นชุมชนบนบก โดยโปรดให้ตัดถนนขึ้นตามความต้องการของชาวจีนและชาวยุโรปเช่น ถนนเจริญกรุง ถนนตก ถนนสีลม ถนนเฟื่องนคร และถนนบำรุงเมือง สองฟากถนนสายต่าง ๆ โปรดให้สร้างตึกแถวเป็นห้องแถวสูง1-2 ชั้น เพื่อให้เช่าสำหรับทำการค้าขาย (ภาพที่ 4.6) ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้เกิดชุมชนใหม่บนบกเป็นครั้งแรกของเกาะรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 4.6
ลักษณะตึกแถวสูง 1-2 ชั้น

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ สิงหาคม 2551

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งตรงกับยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นมณฑล ชื่อ มณฑลกรุงเทพมหานคร มีการปรับปรุงและขยายตัวให้ทันสมัยและทันรับความเปลี่ยนแปลงในยุคนั้นโปรดให้ขยายและปรับปรุงถนนสายเดิม และสร้างถนนราชดำเนินทั้งสายนอก สายกลาง และสายใน เพื่อเชื่อมการติดต่อระหว่างพระราชวังดุสิตที่ทรงสร้างขึ้นใหม่บริเวณทางเหนือกรุงรัตนโกสินทร์และพระบรมมหาราชวัง ทำให้เกิดงานออกแบบชุมชนเมืองขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีการสร้างสะพานด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ประดับด้วยเหล็กหล่อเป็นลวดลายวิจิตรตามแบบฉบับงานสถาปัตยกรรมยุโรปยุคฟื้นฟูวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลงานก่อสร้างทุกประเภทในสมัยนั้น คูคลองต่าง ๆ ก็ได้รับการทำนุบำรุง โดยการปลูกต้นไม้ริมทางสัญจรอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย รวมทั้งก่อสร้างอาคารร้านค้าให้ดูกลมกลืนไม่ลักลั่นกันมาก ช่วยส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อยแก่เมือง

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์ ขยายตัวออกไปโดยปราศจากการวางแผน มีการขยายตัวของชุมชนต่าง ๆ เกิดเป็นย่านธุรกิจขึ้น เช่น ย่านการค้าของชาวจีนที่เยาวราช (ภาพที่ 4.7) ย่านคนไทยที่บางลำพู ย่านธุรกิจของฝรั่งที่บางรัก ย่านอุตสาหกรรมตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และย่านเกษตรกรรมทางตอนเหนือของเมือง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดตัดถนนและสร้างสะพานเพิ่มเติม จากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งสร้างพระที่นั่งภายในพระบรมมหาราชวังเพิ่มเติมอีกจำนวนหนึ่ง โดยไม่มีการขยายเขตเมืองออกไปอีก แต่ได้ทรงขยายเขตพระราชวังสวนดุสิตและสร้างพระตำหนักจิตรลดารโหฐานขึ้นเป็นที่ประทับของพระองค์เองและของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมา

ภาพที่ 4.7

ย่านการค้าของชาวจีนที่เยาวราชมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6

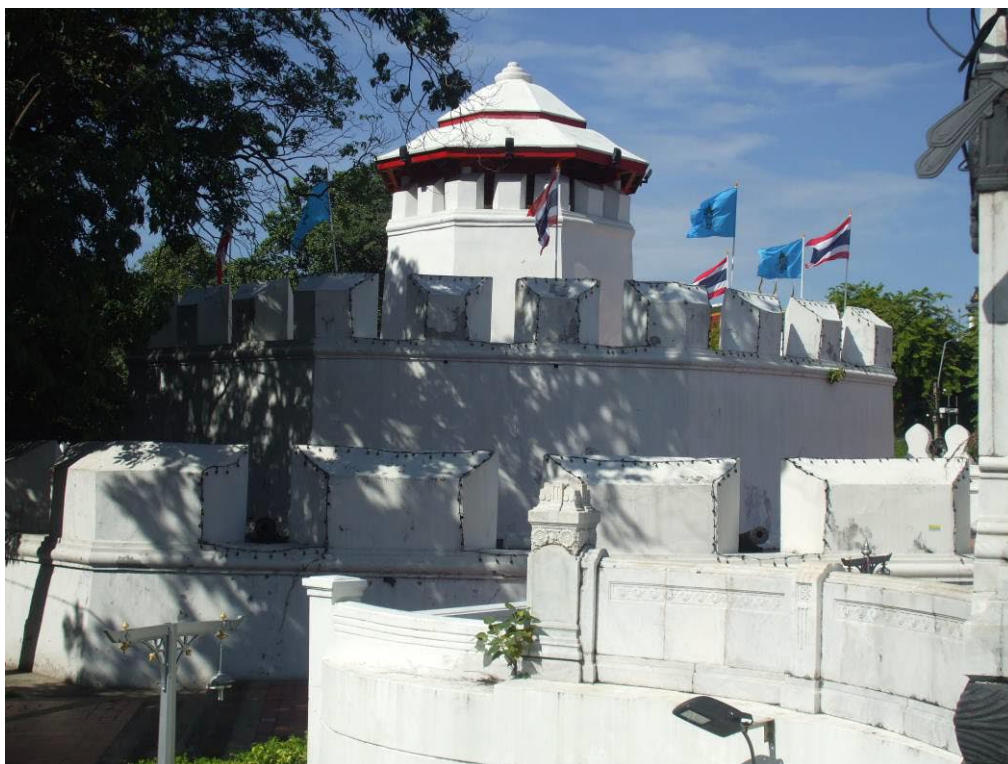
หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ สิงหาคม 2551

ในรัชกาลสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล นั้น ทรงครองราชย์เพียงระยะเวลาสั้น ๆ ทั้งสองพระองค์ ประกอบกับเป็นช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้

ลักษณะทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์แทบไม่แตกต่างกันนัก ในช่วง 2 รัชกาลนี้ไม่มีการก่อสร้างพระราชวังหรือวังเจ้านายเพิ่มขึ้น ชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่อยู่ตำแหน่งเดิม โดยมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องขอบเขตและความหนาแน่นต่างไปจากเดิมบ้าง ทกก่อสร้างอาคารใหม่มีน้อยกว่าในเขตชั้นนอก ๆ เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของหน่วยราชการและวัดต่าง ๆ เกือบทั้งสิ้น ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นตึกแถวใช้ชั้นล่างประกอบการค้าและพักอาศัยที่ชั้นบน ที่อยู่อาศัยเหล่านี้อายุค่อนข้างมาก กำแพง ป้อมปราการ หมดความสำคัญในการป้องกันรักษาพระนคร ประกอบกับสภาพชำรุดทรุดโทรมพังลงบ้าง จึงรื้อกำแพงเมืองตั้งแต่ท่าช้าง วังหน้า จนถึงป้อมพระสุเมรุ ในรัชกาลที่ 7 เพื่อขยายถนนพระอาทิตย์ ปัจจุบันเหลือเพียงป้อมพระสุเมรุ ป้อมมหากาฬ กำแพง และประตูเมืองหน้าวัดบวรนิเวศเท่านั้น(ภาพที่ 4.8)

ภาพที่ 4.8

ป้อมมหากาฬที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ สิงหาคม 2551

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สภาพกรุงเทพฯ โดยรวมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตัวเมืองขยายออกไปอย่างกว้างขวาง แต่ความเปลี่ยนแปลงนี้มี

ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ไม่มากนัก ที่ดินรอบนอกคลองคูเมืองเดิมส่วนใหญ่เป็นอาคารพาณิชย์ ได้แก่ อาคารศูนย์การค้า และห้างสรรพสินค้า และอาคารพาณิชย์-พักอาศัย ซึ่งมีการรวมตัวของกิจกรรมประเภทเดียวกัน แบ่งเป็นย่าน ๆ อย่างชัดเจน บริเวณย่านการค้าที่สำคัญ ๆ ได้แก่ ย่านวังบูรพาและพาหุรัด ย่านบ้านหม้อ ย่านปากคลองตลาด ย่านคลองถม ย่านร้านค้าหลังกระทรวงกลาโหม เป็นต้น ส่วนหน่วยงานราชการในสมัยรัชกาลที่ 9 มีสถานที่ราชการเพิ่มขึ้นจำนวนมากทั้งหน่วยงานที่ ตั้งใหม่และการขยายหน่วยงานเดิม และในปี 2520 ทางราชการจึงได้กำหนดชื่อ “เกาะรัตนโกสินทร์” ขึ้น ด้วยมีวัตถุประสงค์จะกำหนดไว้เป็นเขตปรับปรุงปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ เพราะถือว่าเป็นอาณาเขตกรุงเทพมหานคร หรือ กรุงรัตนโกสินทร์ ระยะแรกเริ่ม

4.3 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ในการดำเนินการออกแบบสอบถามแรงจูงใจในการอนุรักษ์อาคารประวัติ ศาสตร์เพื่อสำรวจความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัยในอาคารตึกแถวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ได้ทำการสำรวจโดยใช้วิธีการสุ่มสำรวจชุมชนต่าง ๆ 10 ชุมชนภายในกรุงรัตนโกสินทร์ดังนี้

4.3.1 ตึกแถวบริเวณท่าเตียน

ตั้งอยู่บริเวณตลาดท่าเตียน ถนนมหาราช แขวงพระบรมมเห ราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เดิมพื้นที่บริเวณตึกแถวถนนมหาราช ท่าเตียนนี้ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ทรงสร้างวังท่าเตียน พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์ พระโอรสองค์น้อยของสมเด็จพระที่นั่งพระองค์น้อย เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์ ประทับอยู่วังนี้จนในรัชกาลที่ 3 จึงได้พระราชทานให้กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 1 ประทับ ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้สร้างศาลต่างประเทศกับตึกหลวงที่วังท่าเตียนบริเวณท่าเตียนในอดีต นอกจากจะเป็นที่ประทับของเจ้านายแล้ว ยังมีบ้านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และบ้านเรือนราษฎรปลูกสร้างอยู่เป็นจำนวนมาก นับเป็นแหล่งชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่ง ดังนั้นตึกแถวในบริเวณดังกล่าวจึงเกิดขึ้นเนื่องจากเป็นทำเลค้าขายที่ดี เข้าใจว่าตึกแถวริมถนนท่าเตียนนี้สร้างขึ้นมาประมาณรัชกาลที่ 5 เนื่องจากลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ร่วมสมัยกับอาคารที่ราบ อายุ และคงเป็นตึกแถวที่เจ้านายสมัยก่อนที่นิยม

สร้างขึ้นเพื่อเก็บผลประโยชน์ โดยสร้างในพื้นที่ใกล้เคียงกับวังของตน ปัจจุบันเอกชนได้เช่าอยู่อาศัยและทำการค้าจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ภาพที่ 4.9)

ภาพที่ 4.9

ตึกแถวบริเวณท่าเตียน

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.2 ตึกแถวบริเวณท่าช้างวังหลวง

ตั้งอยู่บริเวณท่าช้างวังหลวง ริมถนนมหาราช แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยบริเวณที่ตั้งของตึกแถวถนนมหาราชบริเวณท่าช้างวังหลวงนี้ เมื่อครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 นั้น ได้ทรงโปรดพระราชทานที่ดินบริเวณนี้แด่สุนทรภู่ (เมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง ขุนสุนทรโวหาร) เพื่อปลูกเรือนอยู่อาศัย แต่ภายหลังที่สุนทรภู่ถูกปลดออกจากตำแหน่งขุนสุนทรโวหารแล้ว จึงได้เวนคืนที่อยู่อาศัยนั้นให้หลวง ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงทรงโปรดให้สร้างตึกแถวขึ้น ปัจจุบัน

ตึกแถวนี้อยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ให้เอกชนเช่าเพื่ออยู่อาศัยและประกอบการค้า (ภาพที่ 4.10)

ภาพที่ 4.10

ตึกแถวบริเวณท่าช้างวังหลวง

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.3 ตึกแถวบริเวณท่าพระจันทร์

ตั้งอยู่บริเวณท่าพระจันทร์ริมถนนมหาราช แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยตึกแถวบริเวณท่าพระจันทร์หันหน้าสู่ถนนมหาราช เริ่มตั้งแต่บริเวณ บ้านพักข้าราชการกลาโหม ตามแนวถนนมหาราชไปจรดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ลักษณะอาคารเป็นตึกแถวสูง 2 ชั้น อาคารที่อยู่แถวหน้าติดกับถนนมหาราชน่าจะเป็นพัฒนาการช่วงหัวของตึกแถวในเกาะรัตนโกสินทร์ เมื่อดูจากรูปแบบและโครงสร้าง น่าจะสร้างขึ้นช่วงรัชกาลที่ 6 – 8 อยู่ในส่วนของใกล้กับตลาดท่าพระจันทร์ที่สุด (ภาพที่ 4.11)

ภาพที่ 4.11

ตึกแถวบริเวณท่าพระจันทร์

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.4 ตึกแถวบริเวณบางลำพู

ตั้งอยู่บริเวณถนนพระอาทิตย์ต่อกับถนนพระสุเมรุ ฝั่งด้านทิศใต้ แขวงชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยเริ่มจากสะพานพระปิ่นเกล้า เลียบแม่น้ำเจ้าพระยา ยาวไปจรด ป้อมพระสุเมรุ ตึกแถวถนนพระอาทิตย์นั้นสร้าง ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตก ซึ่งนิยมอย่างแพร่หลายในรัชกาลที่ 5 ก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกมาตกแต่งอาคารหรือรูปทรงเฉพาะวังเจ้านาย และบ้านคนหบดีเท่านั้น บ้านเรือนคนธรรมดาหรือบ้านแถวที่เกิดขึ้นนั้น เลียนแบบอิทธิพลของศิลปะแบบจีนมากกว่า (ภาพที่ 4.12)

ภาพที่ 4.12

ตึกแถวบริเวณถนนพระอาทิตย์

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.5 ตึกแถวบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร

ถนนพระสุเมรุนี้มีสถาปัตยกรรมที่สำคัญหลายแห่งซึ่ง ตึกแถวริมถนนพระสุเมรุตั้งอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสถาปัตยกรรมที่สำคัญ ตัวอาคารสร้างขึ้นในสมัยสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตก ซึ่งนิยม สร้างกันอย่างแพร่หลายในรัชกาลที่ 5 ก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกมาตกแต่งอาคารหรือรูปทรงเฉพาะวังเจ้านาย และบ้านคนหบดีเท่านั้น บ้านเรือนคนธรรมดาหรือบ้านแถวที่เกิดขึ้นนั้นเลียนแบบอิทธิพลของศิลปะแบบจีนมากกว่า (ภาพที่ 4.13)

ภาพที่ 4.13

ตึกแถวบริเวณถนนพระสุเมรุ

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

ส่วนบริเวณหัวมุมถนนพระสุเมรุติดกับถนนดินสอ สันนิษฐานว่า สร้างในรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2468 - 2477) ปลูกอยู่ในบริเวณที่ดินของวัดบวรนิเวศวิหาร จากคำบอกเล่าของพระครูปริยัติแห่งวัดบวรนิเวศวิหาร ทำให้ทราบว่าเดิมสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักอาศัยของมหาดเล็กและข้าราชการบริพารในสมัยนั้น(ภาพที่ 4.14)

ส่วนตึกแถวบริเวณถนนตะนาวช่วงบางลำพูนั้น รัชกาลที่ 5 โปรดให้สร้างตึกแถวริมถนนอุทิศเป็นสมบัติของวัดบวรนิเวศ และวัดราชประดิษฐ์ ตึกดังกล่าวเป็นตึกชั้นเดียวถ่ายแบบมาจากตึกของประเทศสิงคโปร์ แต่ปัจจุบันตึกแถวที่คงอยู่นั้นเป็นตึกแถว 2 ชั้น เข้าใจว่ามาสร้างขึ้นภายหลังรัชกาลที่ 5 โดยดูจากลักษณะสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตก ซึ่งนิยมอย่างแพร่หลายในรัชกาลที่ 5 ก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกมาตกแต่งอาคารหรือรูปทรงเฉพาะวังเจ้านาย และบ้านคนหบดเท่านั้น บ้านเรือนคนธรรมดาหรือบ้านแถวที่เกิดขึ้นนั้นเลียนแบบอิทธิพลของศิลปะแบบจีนมากกว่า(ภาพที่ 4.15)

ภาพที่ 4.14
ตึกแถวข้างวัดบวรนิเวศน์

ภาพที่ 4.15
ตึกแถวบริเวณถนนตะนาว

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.6 ตึกแถวบริเวณตรอกดิน ตึกศิลป์

ที่ดินในส่วนของชุมชนนี้ในอดีตเคยเป็นที่พักอาศัยของข้าราชการและช่างตีทองตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นที่ดินพระราชทาน โดยปัจจุบันยังมีบ้านของข้าราชการรุ่นเก่าตกทอดมาถึงลูกหลานให้เห็นกันในปัจจุบัน อย่างเช่นบ้านของหลวงไชยประธารักษ์ โดยพื้นเพท่านมีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดราชบุรี และเข้ามารับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๖ นอกจากนั้นแล้ว สมัยก่อนเคยมีหน่วยงานขงกรมศิลปากรอยู่ในตรอกศิลป์ อาจเป็นด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้คนทั่วไปเรียกชื่อตรอกนี้ว่า “ตรอกศิลป์” เพราะว่า พระพรหมพิจิตร (พรหม พรหมพิจิตร) สถาปนิกคนสำคัญผู้เคยออกแบบก่อสร้างเมรุหลวงมามากมาย ซึ่งเคยมีบ้านพักอยู่ในตรอกนี้ ถึงกับระบุตำแหน่งบ้านของท่านว่า “บ้านตึกดินตรอกกรมศิลปากร ถนนดินสอ” (ภาพที่ 4.16)

ภาพที่ 4.16

ตึกแถวบริเวณตรอกดิน ตึกศิลป์

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

ส่วนตึกแถวบริเวณวัดราชนั้ดดา เดิมเป็นที่อยู่อาศัยอาศัยของข้าราชการตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถือเป็นชุมชนที่เก่าแก่ชุมชนหนึ่งมีอายุมาก ว่า 80 ปี ชุมชนหลังวัดราชนั้ดดา ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่อาศัยมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ 3 งาน มีสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์สำคัญของกรุงเทพมหานคร เช่น บ้านเก่าอายุกว่า 150 ปี วัดสมัยรัชกาลที่ 3 ฯลฯ รวมถึงสภาพวิถี ชีวิตด้านอาชีพ พดั่งเดิม ปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมปรับปรุงกายภาพชุมชนภายนอก แต่ยังคงมีการอนุรักษ์บ้านเก่าภายในชุมชน

4.3.7 ตึกแถวบริเวณสามแพร่ง

ถนนแพร่งนรา ชื่อถนนมาจากพระนาม “พระเจ้าบรม วงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์” ซึ่งมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายวรวรณษกร ตั้ นราชสกุลวรวรณ ณ อยุธยา เป็นพระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเขียน ทรงรับราชการในกรมพระคลังมหาสมบัติ ตำแหน่งรองเสนาบดี ประทับ ณ วัง ซึ่งสมเด็จพระบรมราชชนกโปรดให้สร้างขึ้นริมถนนตะนาว มีอาณาเขตต่อจาก วังพระเจ้าบรมวงศ์กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ขณะประทับ ณ วังนี้ โปรดให้สร้างโรงละครขึ้นชื่อโรงละครปรีดาลัย แสดงละครร้องนับเป็นโรงมหรสพแห่งแรกของไทย ในครั้งนั้นสันนิษฐานว่า โปรดให้ตัดถนน ผ่านกลางวังพร้อมกับสร้างตึกแถวสองข้าง คนทั่วไปจึงเรียกถนนตามพระนามเจ้าของวังว่าถนนแพร่งนรา (ภาพที่ 4.17)

ถนนแพร่งภูธร ชื่อถนนมาจากพระนาม“พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์” ซึ่งมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายทวีถวัลยลาภ ต้นราชสกุลทิววงศ์ เป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาตลับทรงรับราชการตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงนครบาล ประทับ ณ วัง บริเวณริมถนน หัวมุมสี่กั๊กเสาชิงช้า ริมถนนบ้านตะนาว ครั้นกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2440 หม่อมเจ้าในกรมได้ขายวังให้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกแถว และตัดถนนผ่านบริเวณวังโดยเรียกชื่อ ถนนตามพระนามเจ้าของวังว่า “ถนนแพร่งภูธร ” (ภาพที่ 4.18)

ภาพที่ 4.17
ตึกแถวบริเวณแพ่งนรา

ภาพที่ 4.18
ตึกแถวบริเวณแพ่งภูธร

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

ถนนแพ่งสรรพศาสตร์ ชื่อถนนมาจากพระนาม “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ” พระนามเดิมคือ พระองค์เจ้าชายทองแถม ถวัลยวงศ์ ต้นราชสกุลทองแถม ซึ่งเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาสังวาลย์ ทรงรับราชการตำแหน่ง กรมช่วยมหาดเล็ก เป็นผู้บังคับการกรม ประทับ ณ วังริมถนนบ้านตะนาว ในอาณาเขตต่อจากวัง พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ สิ้นพระชนม์ ทายาทได้ขายพื้นที่ตั้งวัง ให้กับเอกชน ตัววังถูกรื้อสร้างอาคารพาณิชย์ และตัดถนนผ่าน ถนนผ่านบริเวณวังเรียก ชื่อตามพระนามเจ้าของวังว่า “ถนนแพ่งสรรพศาสตร์”

4.3.8 ตึกแถวบริเวณหลังกระทรวงมหาดไทย

ประกอบไปด้วยอาคารตึกแถวริมถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ถนนตีทอง และซอยพระยาศรี โดยตึกแถวริมถนนบำรุงเมือง เป็นอาคารตึกแถวที่ ถูก สร้าง ขึ้น ใน รัช สมัย ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างพร้อมกับตึกแถวบรรณิเวศน์ ตึกแถววัดราชประดิษฐ์ โดยเริ่มตั้งแต่ สนามไชยไป ปรจรดประตูสำราญราษฎร์ ซึ่งได้สร้างเสร็จ ทั้ง 3 สายในปี พ .ศ. 2407 ตึกแถวดังกล่าวเดิมเป็นตึกแถวชั้นเดียว ถ้ายแบบมาจากสิงคโปร์ ต่อมาในภายหลังอาคารตึกแถว ก่ออิฐถือปูน 2 ชั้นนั้น ได้สร้าง ขึ้นในสมัย รัชกาลที่ 5 สืบต่อมาในปัจจุบัน โดยแรกเริ่ม รูปแบบอาคารเป็น แบบ โค ลอนเนด คือมีทางเดินชวงในด้านหน้าติดต่อกันไปทุกตึก โดยตลอด เช่นเดียวกับอาคารที่ภูเก็ต ซึ่งใช้ในการเดินที่สะดวกต่อการตากแดดตากฝน ต่อมา มีการกั้นกำแพง เพื่อเพิ่มพื้นที่อาคาร ทำให้ทางเดิน เข้าต้องออกมาปะปนกันถนน ปัจจุบันย่านนี้มีการ จำหน่าย เสื้อผ้าสูท และของใช้เบ็ดเตล็ด รวมทั้งเป็นแหล่งขายเครื่องอัดบริหาร และทองคำเป็สภาพที่ 4.19)

ส่วนตึกแถวบริเวณถนนเฟื่องนครสร้างขึ้นในสมัยเดียวกันกับถนนเจริญกรุง และ ถนนบำรุงเมือง โดยเริ่มต้นจากสี่กั๊กพระยาศรี ไปบรรจบกับถนนบำรุงเมืองที่สี่แยกเสาชิงช้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามให้พ้องกันว่า “ถนนเฟื่องนคร” ลักษณะการวางตัวของถนน เฟื่องนครจะเป็นเส้นทางขนานกับคลองหลอด หากเร่ มต้นจากสี่กั๊ก พระยาศรี ทางฝั่งซ้ายของถนนคือวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ถัดจากนั้นคือด้านหลังของกระทรวงมหาดไทย ส่วนอาคารตึกแถวถนนเฟื่องนคร อยู่ริมถนนฝั่งตรงข้าม อาคารตึกแถวสองฟากถนนเฟื่องนครนี้เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมตะวันตก บางส่วนมีสภาพทรุดโทรมภาพที่ 4.20)

ภาพที่ 4.19
ตึกแถวบริเวณถนนบำรุงเมือง

ภาพที่ 4.20
ตึกแถวบริเวณถนนเฟื่องนคร

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

ตึกแถวซอยพระยาศรี มีลักษณะเป็นตึกแถวอยู่สี่แยกคือ ซอยพระยาศรี ติดกับถนนเฟื่องนคร ดังนั้นบางที่จึงเรียกกันว่า สี่ก๊กพระยาศรีคำว่า “ก๊ก” มาจากภาษาจีน แปลว่า “แยก” หรือ “แฟรง” ตึกแถวสี่ก๊กพระยาศรีสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 คำว่าสี่ก๊กพระยาศรี คือนามของพระยาศรีสหเทพ (ทองแข็ง ศรีเพ็ญ) โดยราษฎรละแวกนั้นได้เอามาตั้งเป็นชื่อตำบลและถนน เพราะบ้านท่านอยู่ตรงที่สี่แยกพอดี พระยาศรีสหเทพท่าน รับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตำแหน่งสมุหนายก ซึ่งนับว่าเป็นข้าราชการที่ทำหน้าที่นี้นานที่สุดในประเทศไทย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะทำนุบำรุงบ้านเมือง จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ขยายถนนบำรุงเมืองในปี พ.ศ. 2413 และโปรดให้สร้างตึกแถวตั้งแต่ถนนบำรุงเมืองเรื่อยมาจนถนนเฟื่องนคร โดยให้อยู่ในความดูแลของพระคลังข้างที่ ปัจจุบันตึกแถวบริเวณนี้อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานทรัพย์สินส่วนมหากษัตริย์

ภาพที่ 4.21

ตึกแถวบริเวณซอยพระยาศรี

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.9 ตึกแถวบริเวณถนนสระสรง ลงท่า

ในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 บริเวณตั้งแต่กำแพงวัดสุทัศน์ จรดคลองหลอดวัดราชบพิธ ยังคงเป็นพื้นที่ว่างเปล่า ไม่มีถนน หรืออาคาร สิ่งปลูกสร้างใด ๆ มีเพียงคลองหลอดวัดราชบพิธที่ยาวขนานไปตลอดแนวกำแพงวัดสุทัศน์ ต่อมาในช่วงยุคสมัยของรัชกาลที่ 5 กรุงรัตนโกสินทร์เริ่มมีความเจริญก้าวหน้า เริ่มมีชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายกันมากขึ้น ทำให้มีการตัดถนน และสร้างอาคารบ้านเรือนกันเป็นแนวยาวตลอดถนนแทบทุกสาย เช่นเดียวกันกับพื้นที่ว่างระหว่างกำแพงวัดสุทัศน์ ไปจนถึงคลองหลอดวัดราชบพิธ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริร่วมกับสมเด็จพระวันรัต (แดง) ที่จะตัดถนนสองสายผ่านพื้นที่บริเวณนี้ เพื่อเชื่อมถนนตีทองกับถนนอนุสาวรีย์ และมีการปลูกตึกแถวเอาไว้ริมถนนเพื่อเก็บผลประโยชน์บริเวณกำแพงวัดสุทัศน์ ถนนด้านที่ติดกับกำแพงวัดสุทัศน์ชื่อว่า “ถนนสระสรง” สันนิษฐานว่ามาจากบริเวณที่สร้างตึกแถว มีสระน้ำขนาดใหญ่ของวัดสุทัศน์ที่พระภิกษุ สามเณรใช้สระน้ำ ส่วนถนนอีกสายหนึ่งชื่อว่า “ถนนลงท่า” เนื่องจากติดกับคลองหลอดวัดราชบพิธ และการใช้ชีวิตประจำวันในสมัยก่อน ที่มีการขนส่งสินค้าทางเรือขึ้น-ลงที่ท่าหน้าแห่งนี้บ่อย (ภาพที่ 4.22)

ภาพที่ 4.22

ตึกแถวบริเวณถนนสระสรง

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

4.3.10 ตึกแถวบริเวณบ้านหม้อ ปากคลองตลาด

ประกอบด้วยตึกแถวริมถนนจักรเพชร ตึกแถวริมถนนบ้านหม้อ และตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ สันนิษฐานว่าเป็นอาคารที่สร้างขึ้นมาพร้อมกัน ในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้านอาคารที่ติดกับโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จากภาพถ่ายในสมัยรัชกาลที่ ปรากฏอาคารแถวนี้ในคราวเปิดสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ครบรอบ 150 ปี ของกรุงเทพฯ และตึกแถวบริเวณ 2 ฟากของถนนบ้านหม้อ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากลักษณะแบบอย่างคล้ายตึกแถวที่ร่วมสมัยกัน และตึกแถวห้องที่เคยเป็นที่ตั้งธนาคารแห่งแรกของประเทศไทยคือบุคคลิกนั้น ปัจจุบันก็ยังคงอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนสภาพการใช้ประโยชน์เป็นอาคารพาณิชย์ – พักอาศัย ไม่ใช่ธนาคารอีกต่อไป ธนาคารไทยพาณิชย์หรือบุคคลิก ก่อตั้งเมื่อ พ .ศ. 2447 และใช้เป็นที่ ทำการสำนักงานใหญ่เป็นเวลานาน (ปัจจุบัน คือธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาตลาดน้อย เดิมบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าที่มีชื่อเสียงทางเครื่องเพชร เครื่องทองภาพที่ 4.23)

ภาพที่ 4.23

ตึกแถวบริเวณถนนบ้านหม้อ

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

อาคารตึกแถวถนนอัษฎางค์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นใน สมัยรัชกาลที่ 5 โดยลักษณะการก่อสร้าง และรูปแบบสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกันกับอาคารในสมัยนั้น ตึกแถวนี้หลังให้กับตึกแถวถนนบ้านหม้อ ซึ่งก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน แต่เดิมนั้น ถนนอัษฎางค์ บ้านหม้อ และพาหุรัด เป็นแหล่งการค้าที่สำคัญ เช่น ตรงเชิงสะพานอุบลรัตน์ ตึกตรงมุมถนนเคยเป็น ห้างบาโรบราวน์ ขายรถยนต์มาก่อน หรือบริเวณหัวมุมถนนจักรเพชรเชิงสะพานเจริญรัชเป็นห้างสมเหลียม จำหน่ายเครื่องเรือนยนต์ เครื่องยนต์อุตสาหกรรม และเครื่องยนต์ต่าง ๆ เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้ปากคลองตลาด ที่พ่อค้าแม่ค้านำสินค้ามาจากทางเรือ จำต้องพ่วงเครื่องยนต์ และอะไหล่เหล่านี้ แต่ในปัจจุบัน ตึกแถวถนนอัษฎางค์ ส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งขาย เครื่องอุปกรณ์ไฟฟ้า เครื่องเสียง และบริษัทขนส่งสินค้า(ภาพที่ 4.24)

ภาพที่ 4.24

ตึกแถวบริเวณถนนอัษฎางค์

หมายเหตุ: ถ่ายภาพ ณ มกราคม 2552

จากข้อมูลของอาคารตึกแถวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาทำการ สุ่มสำรวจและออกแบบสอบถามตามย่านดังกล่าวทั้ง 10 ย่าน โดยข้อมูลที่ได้จากการสำรวจและออกแบบสอบถาม ผู้ศึกษาจะนำเสนอต่อไปในบทที่